

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ

Стаття посвячена дослідженню права на судову захисту як конституційного і громадянського права. На основі аналізу положень Конституції України, загальнотеоретических положень громадянського права визначено правову природу, характерні риси судової захисти як визначеної правової можливості особи, чийі права, законні інтереси чи свободи порушені, невідомі чи оспарюються.

The scientific article is devoted to the study of the right to judicial protection as a constitutional and civil rights. Based on the analysis of the provisions of the Constitution of Ukraine, the general theoretical provisions of civil law the legal nature, the characteristics of judicial remedies as a definite possibility of legal persons whose rights and legitimate interests or freedoms are violated, unrecognized or disputed.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Суб'єкти цивільного права вступають у різноманітні цивільні правовідносини в яких набувають майнові та немайнові права, несуть зобов'язання. Звичайний розвиток цивільних відносин передбачає відсутність суперечок між його учасниками, проте у разі виникнення конфлікту інтересів постає проблема захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних прав таких суб'єктів та порядку його реалізації. Вирішення таких питань має не тільки теоретичну цінність, але й являє практичний інтерес в аспекті правозастосовчої діяльності судів, на які законом покладено функції захисту прав суб'єктів, які його потребують, та передбачає, зокрема, дослідження умов та порядку реалізації права на захист самими суб'єктами права яких порушені, не визнаються чи оспарюються.

Метою статті є виявлення сутності права на судовий захист, співвідношення такої категорії з точки зору цивільного права та конституційного права України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Виклад основного матеріалу дослідження.

Проблеми права на судовий захист та умов його реалізації були предметом дослідження таких науковців як В. П. Грибанов, П. Ф. Елисейкін, Е. А. Мотовиловкер та інші. Серед останніх робіт

присвячених проблемі судового захисту слід зазначити роботи Г. П. Тимченко, Ж. Л. Чорна, О. І. Антонюк та інші. Незважаючи на таку увагу науковців до проблематики сутність права на судовий захист в конституційному та цивільно-правовому аспекті, як і їх співвідношення, так і не були визначені однозначно, а комплексні дослідження виконанні в умовах оновленого цивільного та цивільно-процесуального законодавства відсутні.

Право на судовий захист було предметом наукових розвідок багатьох вчених, які використовували різні підходи до визначення його суті. Дослідження права на судовий захист було здійснено П. Ф. Єлісейкіним, який розглядав його як суб'єктивне та конституційне право [1]. В зв'язку з цим автор вважав, що право на судовий захист є можливістю вимагати звіт в своїй поведінці від іншого суб'єкта правовідносин, що відбувається в межах особливого, охоронного за своєю природою, правовідношення. У випадку звернення до уповноваженого юрисдикційного органу реалізується інше право – право на звернення до суду [2]. Іноді право на судовий захист прирівнюється до права на правосуддя або на судові рішення. Так, А. А. Добровольський, вважає, що кожен громадянин має право на захист своїх інтересів суб'єктивних прав, на правосудне рішення [3].

У загальному вигляді право на захист можна визначити як надану уповноваженій особі можливість застосування заходів правоохоронного характеру для відновлення її порушеного права або права, що оскаржується [4]. На думку окремих учених, забезпеченість суб'єктивного права можливістю державного примусу є його невід'ємною якістю і така можливість існує не паралельно з іншими, закріпленими в суб'єктивному праві можливостями, а властива їм самим, тому що без цього вони не були б юридичними можливостями [5, 6].

Відповідно до традиційної концепції, право на захист є складовою частиною самого суб'єктивного права поряд із правом на власні дії, а також правом вимагати певної поведінки від зобов'язаних осіб [7; 8]. Такому розумінню права на захист протистойть думка, відповідно до якої право на захист являє собою самостійне суб'єктивне право [9; 10; 11; 12]. Права на захист у регулятивному правовідношенні не існує, воно виникає в момент порушення регулятивного суб'єктивного права і є елементом змісту нових – охоронних правовідносин. Іншим елементом змісту нових охоронних правовідносин є юридичний обов'язок боржника

зазнавати заходів державно-примусового впливу. Таким чином, під захистом цивільних прав та інтересів прихильники цієї концепції розуміють такі дії державних та інших органів, які направлені на попередження порушень чи відновлення порушених прав або охоронюваних законом інтересів громадян та організацій [13], або запропоновано розглядати правовий захист як систему юридичних норм, спрямованих на запобігання правопорушенням та усунення їх наслідків [14].

Немає сумнівів у тому, що право на звернення до компетентних державних або громадських органів за захистом порушеного права нерозривно пов'язано із суб'єктивним матеріальним правом принаймні у двох відносинах: по-перше, воно виникає лише з порушенням суб'єктивного цивільного права або коли це право оскаржується іншими особами; по-друге, характер самої вимоги про захист права визначається характером порушеного матеріального права або права, що оскаржується, зміст і призначення якого, в основному, визначає і спосіб його захисту. Тому з матеріально-правової точки зору немає перешкод до того, щоб розглядати право на захист у його матеріально-правовому аспекті як одну з правомірностей самого суб'єктивного цивільного права [15]. Втім, напевно чи правильно зводити зміст права на захист у матеріально-правовому змісті тільки до можливості звернутися з вимогою про захист до компетентних органів. Право на захист у його матеріально-правовому значенні, тобто як одна з можливостей самого суб'єктивного цивільного права, являє собою можливість застосування по відношенню до правопорушника наступних заходів примусового впливу [16]: по-перше, можливість уповноваженої особи використовувати дозволені законом засоби власного примусового впливу на правопорушника, захищати приналежне йому право власними діями фактичного порядку (самозахист цивільних прав); по-друге, можливість застосування безпосередньо самою уповноваженою особою юридичних заходів оперативного впливу на правопорушника, що іноді не зовсім точно називають оперативними санкціями; по-третє, можливість уповноваженої особи звернутися до компетентних державних або громадських органів з вимогою щодо спонукання зобов'язаної особи до певного виду поведінки [15]. Сюди належать: цивільно-правові санкції як міри цивільно-правової відповідальності; міри державно-примусового характеру як визнання права за тією чи іншою особою, розподіл спільного майна між власниками, повернення сторін у первісне

становище внаслідок визнання правочину недійсним й т. п., що не можуть бути віднесені до цивільно-правових санкцій, тому що не пов'язані з покладанням на правопорушника цивільно-правової відповідальності [17].

Таким чином, у загальному вигляді сутність захисту права полягає в усуненні перешкод до його здійснення [18]. На думку Т. Є. Абової, захист права представляє собою правозастосовчу діяльність уповноважених державних (громадських) органів, а також у випадках, передбачених законом, – уповноважених осіб, спрямовану на відновлення права, охорону інтересів, застосування заходів впливу, у тому числі, відповідальності до правопорушника [19].

Слід також зазначити про підхід до визначення права на судовий захист як категорії матеріального та процесуального права. Зокрема, деякі вчені вважають, що право на судовий захист – це інститут матеріального права, оскільки воно виникає при порушенні матеріальних прав або інтересів, які охороняє закон [20]. Існує й інша точка зору, яка зводиться до визначення права на судовий захист як категорії процесуального права [21, 22].

Деякі автори визначають право на судовий захист як одночасно інститут матеріального та процесуального права [23]. Такої точки зору притримуються також С. Ю. Кац, який вбачає у праві на захист універсальний інститут процесуального і матеріального права [24], а також А. Н. Кожухарь, який зазначає, що інститут права на судовий захист має не тільки матеріальний, але й процесуальний зміст [25].

Окремо слід відзначити позицію В. П. Грибанова щодо права на судовий захист, який виділяв у праві на судовий захист три складових: 1) можливість звернення повноважної особи з вимогою про захист порушеного або оскарженого права або інтересу, який охороняється законом, до компетентного органу; 2) можливість користуватися всіма передбаченими законом правами і гарантіями в процесі розгляду цієї вимоги; 3) можливість оскарження у встановленому законом порядку рішення органу по справі, яке уявляється заявнику неправильним [26].

Конституція України визнає право кожного захищати свої права і свободи, права і свободи інших людей від посягань, у тому числі від посягань представників влади або посадових осіб [27, 28], яке найчастіше відбувається шляхом звернення до суду.

Стаття 15 Цивільного кодексу України [29] передбачає, що кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі

його порушення, невизнання або оскарження. Кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства. В свою чергу стаття 16 ЦК України визначає способи захисту цивільних прав та інтересів, серед яких 1) визнання права; 2) визнання правочину недійсним; 3) припинення дії, яка порушує право; 4) відновлення становища, яке існувало до порушення; 5) примусове виконання обов'язку в натурі; 6) зміна правовідношення; 7) припинення правовідношення; 8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди; 10) визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб. Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового або майнового права та інтересу. Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Конституційне право на судовий захист надано всім і кожному громадянину, що є наслідком визнання вагомості цього права. Право на судовий захист існує для будь-якої особи незалежно від участі в судовому розгляді по якій-небудь конкретній справі. Воно гарантує захист майнових і немайнових прав, надає можливість оскарження в суді дій і рішень посадових осіб, які порушують права громадян. Право на судовий захист містить комплекс правомочностей: право на звернення до суду [30] (порушення справи), на об'єктивне і справедливе ставлення суду, на винесення законного й обґрунтованого рішення, на виконання судового рішення (ст. 6 Європейської конвенції про права людини).

Це право входить у правовий статус особистості й надається для задоволення потреби в захисті прав та інтересів, які охороняються законом. Це право виникає із закону й перебуває в рамках конституційних правовідносин [31]. Право на захист в цивільному правовідношенні являє собою конкретне суб'єктивне право його учасника, яке реалізується в рамках встановленої юрисдикційної або неюрисдикційної форми на його розсуд.

Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки:

Право на судовий захист є комплексним поняттям, яке може бути визначене як гарантоване Конституцією України право на звернення до судових органів у разі порушення права, законних інтересів чи свобод особи, яке конкретизується в матеріальних

галузях права. Процесуальний аспект права на судовий захист включає встановлення процедури реалізації такого права та дозволяє визначити його як право на звернення до судових органів, на ініціацію судового процесу.

Усі інші проблеми, пов'язані з дослідженням ознак, сутності права на захист, зокрема в інших галузях матеріального чи процесуального права, зокрема дослідження його складових, що існують в теорії та практиці, виходять за межі цієї статті і становлять **перспективні напрямки подальших наукових розвідок.**

Література:

1. Елисейкин П. Ф. Право советских граждан на судебную защиту как право конституционное и субъективное, основные задачи исследования // Проблемы защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство. – Ярославль: 1979. – Вып. 4. – С. 5.
2. Елисейкин П. Ф. Предмет судебной деятельности в советском гражданском процессе (его понятие, место и значение): Автореф. дисс... докт. юр. наук. – Л.: 1974. – С. 11.
3. Добровольский А. А. Исковая форма защиты права. – М.: МГУ, 1965. – С. 119.
4. Гражданское право. Т. 1. /Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – СПб., 1996. – С. 240.
5. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность. – М., 1976. – С. 73 – 74.
6. Підпригора О. А., Сумін В. О., Підпригора О. О. Цивільне право України: Правові основи підприємництва. – К., 1994. – С. 31.
7. Советское гражданское право /Под ред. В. Ф. Маслова, А. А. Пушкина. В 2-х частях. – Киев: Вища школа, 1983. – Ч. 1. – С. 24.
8. Гражданское право. Т. 1. / Под ред. Е. А. Суханова. В 2-х томах. Изд. второе. – М., 1998. – С. 409.
9. Елисейкин П. Ф. Правоохранительные нормы: Понятие, виды, структура // Защите субъективных прав и гражданское судопроизводство // Ярославль, 1977.
10. Крашениников Е. А. Структура субъективного права и право на защиту // Проблема защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство. – Ярославль: ЯрГУ, 1979. – С. 81.
11. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. – К., 2001. – С. 17.
12. Свердлык Г. А., Страунинг Э. Л. Защита и самозащита гражданских прав. – М.: Лекс-книга, 2002.

13. Бутнев В. В. К понятию механизма защиты субъективных прав // Субъективное право: проблемы осуществления и защиты. – Владивосток, 1989. – С. 50.
14. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні. – К., 2001. – С. 8.
15. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав – М., 2000. – С. 105-106.
16. Харитонов Е. О., Саниахметова Н. А. Гражданское право. Частное право. Цивилистика. Физические лица. Юридические лица. Вещное право. Обязательства. Виды договоров. Авторское право. Представительство. Учеб. пособие. – К.: А. С. К., 2002. – С. 230.
17. Магновський І. Й. Деякі питання щодо судового захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць. – Вип. 13-14. – Одеса: Юрид. література, 2002. – С. 119.
18. Гукасян Р. Е. Реализация конституционного права на судебную защиту // Процессуальные средства реализации конституционного права на судебную защиту и арбитражную защиту. Межвузовский тематический сборник. – Калинин: Калининский гос. унив-тет, 1982. – С. 6.
19. Абова Т. Е. Охрана хозяйственных прав предприятий. – М., 1975. – С. 95.
20. Осипов Ю., Ярков В. Защита прав личности в социалистическом гражданском процессе // Советская юстиция. – 1986. – № 21. – С. 102.
21. Вкут М. А. Природа права на судебную защиту и гражданское судопроизводство // Теория и практика права на судебную защиту и её реализацию в гражданском процессе. – Саратов: СГУ, 1991. – С. 65.
22. Воробьев М. К. О природе иска и роли его в защите гражданских прав // Проблемы защиты субъективных прав и советское гражданское судопроизводство. – Ярославль: ЯрГУ, 1978. – Вып. 3. – С. 134.
23. Машутина Ж. Н. Судебная защита и соотношение материального и процессуального: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Томск: 1972. – С. 2-3.
24. Кац С. Ю. Конституционное право граждан на судебную защиту // Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства. – Харьков: Хар. юр. ин-т, 1978. – С. 135.

25. Кожухарь А. Н. К вопросу о понятии защиты гражданских прав и право на судебную защиту // Вопросы развития теории гражданского процессуального права. – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 25.
26. Грибанов В. П. Право на защиту как одно из правомочий субъективного гражданского права. // Вестник МГУ. Право. – 1968. – № 3. – С. 19.
27. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
28. Рішення Конституційного Суду України від 25 листопада 1997 р. у справі за конституційним зверненням громадянки Дзюби Галини Павлівни щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України та статті 248-2 Цивільного процесуального кодексу України (справа громадянки Дзюби Г. П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадової особи). – Інформаційно-пошукова система "Нормативні акти України" // АТ "Інформтехнологія". – К., 2004.
29. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
30. Чечина Н. А. Основные направления развития науки советского гражданского права. – Л., 1987. – С. 45.
31. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав. – Дисс. канд. юрид. наук. – Харків, 2002. – С. 126-127.